

Hur blir det dunkla klarlagt?

Hannes Nykänen, Helsingfors universitet

Mina filosofiska diskussioner med dig, Göran, har i mycket hög grad cirkulerat kring frågan Vad är filosofi? Under de senare åren har vi inte haft möjlighet att diskutera lika mycket som tidigare, så jag tänkte att du kanske kunde vara intresserad av hur jag ser på den frågan nu. Det blir förstås bara en antydning på några sidor, men hoppas här ändå finns någonting av intresse.

Vi har båda mer eller mindre outtalat tagit det för givet att filosofiskt tänkande handlar om att försöka klarlägga 'vissa' problem. Jag vet inte om och i hur hög grad du fortfarande tänker i de här banorna, men jag har kommit att bli litet...tja...förbryllad av det här förmodade klarläggandet. Eller kanske ordet förbryllad inte riktigt fångar arten av min konstnering.

Hur som helst, *vad* är det som filosofin försöker klarlägga? 'Svårigheter med tänkandet'? 'Begreppsliga oklarheter'? Eller rentav 'grammatikaliska oklarheter'? Så självklara som de här specifikationerna kan förefalla (och utan att gå in på de meningsskiljaktigheter som uppstår redan här), så måste jag säga att jag inte längre tycker att de säger någonting alls – och det handlar inte om att jag skulle ha glömt bort någon mer träffande specifikation. (Egentligen tänker jag att de här specifikationerna nog säger någonting, men det är någonting annat än det som de ger sig ut för att säga.) Hur ser ett sådant problem ut som passar in på någon av ovannämnda – eller då på andra - karakteriseringar? Är t.ex. frågan om hur vi ska tala om hjärnan till skillnad från människans själsliv ett sådant problem? Om någon framhåller att det är ett 'merologiskt felslut' att säga 'Det är hjärnbarken som avgör hur du handlar', har vi då att göra med ett filosofiskt klarläggande av något slag? Har någonting blivit klarare om man inser: 'Ah, det är sant! Att besluta sig för hur man ska handla kan tillskrivas enbart personer, inte hjärnan eller hjärnfunktioner.'

Om någon verkligen förhöll sig till en situation på ett sätt som vore ett uttryck för idén att det är hjärnan som handlar – vad det här nu kunde betyda – så undrar jag vad det är för slags insikt det är fråga om den här personen säger sig ha kommit att förstå att handlingar kan tillskrivas enbart personer. Det vore litet samma om någon (panpsykist) sade sig ha trott att stenar och stolar också uttrycker tankar och känslor men att hon nu inser att det bara är människor. Vad är det hon inser? Mig förefaller det som så, att om en person verkligen skulle säga sig ha insett pointen med 'poänger' av ovannämnda slag så skulle jag av det här dra den slutsatsen att den här personen är så allvarligt störd att jag undrar vad de ord som hon uttalar överhuvudtaget betyder.

Hur är det med den omtalade universaliserbarheten hos moraliska omdömen, hur är det tänkt att det ser ut då någon 'inser' vissa moraliska omdömen inte är universaliserbara? Och att andra är det? Tänk dig att någon person skulle mena att *av den anledningen* att hon bör hjälpa min faster så 'måste' alla andra som är i en i relevant mening likadan situation också hjälpa sina faster – eller andra anhöriga. Kan någon mena det här? Blir det bättre andra vägen 'Jag måste hjälpa min faster därför att alla andra också ('måste?') hjälpa sina'? Inte som jag ser det. (Jag tänker inte diskutera förslaget att påståendet 'Man bör hjälpa sin faster' är en metafysisk sanning...) Som jag inte kan förstå hur någon skulle kunna ha en sådan här moralisk idé så kan jag inte heller förstå vad klarläggande kunde betyda här. Däremot är jag väl förtrogen med moraliska konflikter där människor försöker slinka undan sitt moraliska ansvar genom att försöka kategorisera – och det innebär ju universalisering – sin handling så att den ska förefalla var moraliskt legitim. Jag är också förtrogen med det slags moralisk rutenhet där man på ett eller annat sätt vill diskriminera en given grupp av människor med hänvisning till något slags generella skäl – liksom med dess spegelbild: frestelsen att identifiera sig själv med med en given grupp människor som specificerats med en eller annan generaliserande term. Men fasliga som de här tendenserna är, så skulle jag inte räkna det som förståelse utan, tvärtom, som en 'ännu djupare' oförståelse om någon upphörde med sitt moraliskt

korrupta generaliserande därför att den insett att moraliska utsagor inte kan generaliseras.

Hur ser det ut då någon inser att en likhet inte är absolut utan ('bara'?) en familjelikhet? Eller då någon inser att språkliga utsagor inte är aspekter på verklighetens väsen utan drag i ett språksspel? Eller då någon inser att den sammanblandat den fenomenala och noumenala verkligheten? Jag menar, jag har förstås otaliga gånger sett hur filosofer argumenterar för än den ena och än den andra tesen, som antas vara klagörande i sin sanning – eller mening. Mitt problem är att jag inte kan föreställa mig hur det ser ut då en mänska har grumlat till liv på ett sådant sätt att det skulle gå att förstå i de filosofiska termerna och hur grumligheten skulle kunna skingras med filosofiskt klarläggande.

Då människor grumlar till sina liv – och många av oss ser ut att ha ganska tillgrumlade liv från början till slut – så säger, och gör, de förstås en mängd egendomliga saker. I vissa, väldigt grumliga, fall inser vi att det som en mänska säger sig ha problem med inte har någonting alls att göra med hennes problem – till exempel om någon säger 'Det finns människor som hela tiden följer efter mig och observerar mig'. Men så fort vi kan lulla in oss i föreställningen att en person är 'normal' så är vi benägna att ta det för givet att, om hon nu alls har några problem så ser de ut så som hon säger att de gör. Ta ett fall där en person vars relation är i kris säger 'Jag älskar min fru och är jättelycklig med henne, men tydligen älskar hon inte mig, för hon kritiserar mig jämt och säger att hon inte vet om hon orkar fortsätta relationen.' Hur kan man vara 'jättelycklig' om den mänska man älskar och lever med är olycklig? Nåja, inget mer om det utom bara att det den här personen säger nog inte betyder det som det ser ut att göra.

'Det finns ingen i världen som älskar mig!', kan människor säga i yttersta förtvivlan. Det kan förstås stämma, men det som är ännu viktigare här blir undanskymt, för enbart den som inte själv älskar är frestad till att säga att ingen älskar henne. Och i viss mening så säger ju också innebörden i utsagan det här, för personen är helt upptagen av att vara 'objekt för kärlek' men helt ointresserad av sin egen kärlek; av sin egen moraliska situation. Men kärlek handlar inte om begäret att vara objekt för 'kärlek'. Det vill säga: det som sägs i utsagan betyder snarare: 'Jag hittar ingen kärlek i mig'.

Liknande saker kunde sägas om utsagorna 'Ingen förstår mig!' - som ibland tillspetsas till 'Ingen kan någonsin förstå mig!', som då enligt mig snarare betyder att den som säger det här själv inte vill förstå. Det är – naturligtvis – så att de iakttagelser som jag har gjort ovan kommer att bestridas av många, om inte de flesta, filosofer. Många angreppssätt är möjliga, beroende på den filosofiska och normativa bakgrund ur vilken kritiken tar form. Det jag säger kunde kritiseras för att ta till selektiva exempel, göra godtyckliga generaliseringar, och uppvisa förakt för mänskligt lidande, etc. Jag skulle förstås ifrågasätta kritiken och visa hur den vanställer det jag menar, missförstår mina poänger och undviker udden i mitt resonemang. *Philosophy as usual*. Diskussionen fortsätter – och det har den gjort i ca 2500 år. Min insinuation här kunde naturligtvis sägas indikera att jag missförstått de filosofiska frågornas natur som (så tror jag det skulle fortsätta) skiljer sig ifrån vetenskapliga frågor på så sätt att man inte kan bygga vidare på tidigare insikter. Men min avsikt här är inte att föra fram idén att vetenskapliga frågor är mer rationella, utan att peka på egendomligheter i filosofin.

Någon kunde här inflika att filosofiska frågor inte har någon viktig relation till vardagliga livsfrågor, för filosofiska problem uppstår bara i de specifika sammanhang där vi börjar filosofera. Därför är mina exempel irrelevanta. Den här invändningen är absurd, men hur ska man visa det här inom ramen för en disciplin där man rutinmässigt är beredd att seriöst diskutera de mest absurda tankegångar? Det finns hur många exempel som helst på sådana absurditeter, men låt mig nämna bara ett, nämligen begreppet absolut värde. De som använder begreppet brukar uppfatta det som ett slags honnörsbegrepp som står för en djup och seriös syn på moral. Men 'värde' är ett lika självklart relativt (och därmed inte relativistiskt) begrepp som, säg, avstånd. Det kan förstås finnas oändliga

avstånd och kanske också oändligt värdefulla värdeobjekt eller 'grejer', men 'absolut' betyder inte samma som 'oändlig', utan något 'kategoriskt annorlunda' för att ta till ännu ett absurt begrepp. 'Kategorisk' används, i all hemlighet också för den talande själv, för att markera att 'absolut värde' betyder någonting 'helt annat' än 'dyrbar' sagt om en tavla eller ädelsten, medan 'annorlunda' ska få en att tro att det ändå ligger någonting 'väsentligt' i specifikationen 'värde'. Man så att säga både tar starkt avstånd för den vanliga innebörden i 'värde' samtidigt som man vill hävda att det nog är fråga om ett värde. Här ser vi hur två nonsenartade uttryck används för att stötta upp varandra.

'Absolut värde' är på så sätt en typiskt filosofisk begreppsbyggnad att den försöker inbegripa det oförstådda som något förstått. Man haussar upp 'absolut värde' och dess antagna moraliska väsen så att det inte längre går att förstå som ett värde. Samtidigt vill man *absolut*, av skäl som jag inte här kan gå in på, att det ska vara fråga om just 'värde'. Man lyckas sumpas bort innebörden i både 'värde' och 'moral' i ett enda svep. Om man använde begreppet 'absolut avstånd', som alltså inte ska förväxlas med 'oändligt avstånd', så skulle vi ha ett begrepp om avstånd som är *så* väsentligt (för vi kan ju inte ta till någon kvantitativ bestämning som 'mycket') avstånd att det inte längre (eller hur vi nu ska säga det) är något avstånd. Filosofin är späckad med sådana 'begrepp': ting i sig som inte är några ting, varan som inte existerar, attityder som inte är attityder...

Naturligtvis måste det jag säger om absolut värde och andra begrepp betraktas som ett fatalt missförstånd av de flesta filosofer – också av relativiteter, för de vill ju ändå mena att deras ståndpunkt har någonting relevant att säga oss. För om 'absolut värde' är nonsens ur ett moraliskt perspektiv så är också 'relativt värde' det. Vi står alltså inför djupa, filosofiska meningsskiljaktigheter. Låt mig diskutera det här fenomenet meningsskiljaktighet.

I sociologisk mening hänger allting i filosofin på enighet och oenighet. Alla filosofiska nätverk, officiella och inofficiella, bygger på någonting som kunde kallas tillräcklig enighet. Identiteten hos ett nätverk avgörs av de för nätverket grundläggande synsätten. Sålunda utgör den 'terapeutiska läsningen' en specifik underavdelning i postwittgensteinsk filosofi och den här underavdelningen sönderfaller i sin tur i olika underavdelningar, beroende på hur det terapeutiska i Wittgensteins filosofi ska förstås. Hur långt olika filosofiska nätverk kan kommunicera med varandra beror förstås på hur långt de menar sig kunna förstå varandra. Quinianer kan kanske ännu kommunicera med rortyaner, men även om rortyaner kanske kan kommunicera med lacanianer så kan inte quinianer göra det. Trots att det ter sig självklart att beredskapen att kommunicera beror på graden av gemensam förståelse, undrar jag ändå vad 'förståelse' riktigt betyder i de här sammanhangen.

Vi är vana med att filosofer ifrån väldigt olika skolor inte är förmögna att diskutera med varandra och vi är också vana med att det kan finnas en mycket stark fiendtlighet mellan filosofer från olika inriktningar. Det här kan te sig helt naturligt. Om man ser på saker och ting på väldigt olika sätt så finns det ju ingen gemensam bas för diskussioner. Och sedan blir det också lätt litet affekterat då man har väldigt olika synsätt. Det är helt naturligt...

Om nu de här förståelsesvårigheterna mellan olika skolor ska uppfattas som naturliga och fullt begripliga så hur är det i fall där två filosofer som i den ovan angivna bemärkelsen står varandra väldigt 'nära' ändå inte förstår varandra? Man får ofta läsa hur filosofer som har samma filosofiska bakgrund och som jobbar med exakt samma frågor säger: 'N. N. har helt och hållet har missförstått själva huvudpoängen i mitt argument'. Hur är det här möjligt? När man läser sådana här omdömen så undrar man vad det ska betyda då filosofer säger sig förstå varandra eller säger sig vara överens med varandra? Ibland säger filosofer som annars verkar ha missförstått varandra att diskussionspartnern har en 'bra poäng'? Vad betyder det mån tro? Vad är det som båda kontrahenterna anser vara så bra i en poäng då meningsskiljaktigheterna flammor upp så fort man börjar begrunda poängens implikationer?

Edvard Westermarck gör den goda observationen att filosofer brukar bedöma konkreta fall på ett ganska likartat sätt men bli allt oenigare ju mer generella perspektiv som anläggs. Någon kunde dra den slutsatsen att man ska hålla sig till de konkreta fallen och sluta med de generella och abstrakta resonemangen. Den mindre olägenheten med den slutsatsen är att den är korkad och den värre olägenheten är att det skulle innebära att man sopar problemen under mattan. Hur som helst, det verkar inte riktigt stämma att det är de stora olikheterna i grundperspektiven som skapar kommunikationsproblem mellan olika skolor, för de fundamentala missförstånden förekommer rikligt mellan mycket närstående filosofer. Varför är det då så, att kommunikationssvårigheterna blir svårare mellan filosofiska skolor ju längre borta de står från varandra?

I den här korta betraktelsen måste jag ta till en genväg och bara slänga fram att det har att göra med stil. Vissa filosofer föredrar, av skäl jag alltså inte kan gå in på här, en mer vetenskaplig stil, andra gillar en humanvetenskapligt vardaglig stil, en litterärt gåtfull stil, en termonologiskt laddad stil (och här finns en rad olika underavdelningar allt efter smak och tycker), en rationellt reflekterande stil, en ironisk stil, etc. Det finns en rad möjligheter som man kan välja för att skapa sin egen mix. Fast oftast är den kanske inte så egen utan bara en förlängning av den filosofiska tradition som har råkat bli ens inkörsport till filosofin. Ibland får filosofer förstås en 'väckelse' och det kan, men behöver inte, leda till stilistiska förändringar.

Orsaken till att quiniärer ännu kan diskutera med rortyaner är att rortyanerna ändå har en stilistik, begreppsapparat och bakgrundsreferens som känns tillräckligt trygga och lugnande. I en sådan miljö vågar man missförstå varandra fundamentalt utan att det känns alltför skrämmande. Men om en filosof från någon helt underlig och tveksam inriktning säger att man har missförstått allt så tappar man kanske fotfästet helt och hållet. Eller alltså: man kanske *lägger märke* till att man gör det. I de goda kollegernas sällskap kan man fundamentalt missförstå saker men ändå vara som om det skulle regna. Det är som äkta mannen som i glada vänners lag, senare på natten då kortspelet börjar bli oordnat, brukar ha för vana att utbrista 'Min fru har aldrig förstått mig!': han får de sedvanliga ömsom tröstande, oförstående och förebrående ('Vad fan är det att bry sig om?') responserna. Men han skulle aldrig våga säga det här inför människor vilkas reaktioner han inte färdigt kan inordna i den redan existerande diskursen med den relativa *likgiltighet* som är både en förutsättning för den här diskursens existens och dess ursprung.

Vart har vi tappat klarheten? Hur ska vi införa det här begreppet i den röra som heter filosofi? I *någon* mening låter det sig kanske sägas att i filosofin strävar man efter klarhet (nämligen i vissa fall och i viss mening) men om man säger att den här strävan är någonting som *kännetecknar det filosofiska tänkandet* så går det åt skogen. Jag vill ännu för säkerhets skull avsluta med att säga att det jag säger inte ska tas som ett uttryck för något slags postmodernistisk sanningskritik. Postmodernismen, som är mycket vidare än skaran av filosofer som är villiga att beteckna sig som postmodernister, är ett stort missförstånd. Kort sagt: vad postmodernismen har 'visat' är bara att det klassiska 'starka' begreppet om sanning inte alls var starkt. Den har inte visat att ett sådant begrepp inte kan finnas. Men utan tvekan *vill* postmodernister få det att låta som om 'sanning' i stark mening inte skulle kunna finnas. Sådan är filosofers strävan efter klarhet...Men jag skulle hellre (och vad vore det för poäng att här säga 'i klarhetens namn?') tala om sannfärdighet än sanning.

Jag hoppas det har blivit klart att jag inte talar för något slags obskurantism eller irrationalism. Det jag har försökt antyda är bara varför jag tror att det är vilseledande att säga att filosofi handlar om att klarlägga något – oavsett hur det specificeras. Vi har enorma problem med tankar av det slag som behandlas i filosofin (även om många former av filosofi har kommit att undvika dem) men arten av våra problem kan inte fångas av ordet 'oklar'.